

**КАКО ЕКОНОМИЈАТА
СТАНЕ ГОСТИВАР ДА
СТАНЕ УСПЕШНА?**

Скопје, Јули 2006

Центар за Истражување и Креирање на Политики

© BCE ECB EZB EKT EKP 2002

Центар за Истражување и Креирање на Политики (ЦИКП) е независен и непрофитен истражувачки институт настанат како резултат на потребата од независни, темелни и точни истражувања во областа на применетите (јавните) политики. ЦИКП подготвува анализи и го набљудува процесот на креирање политики во Македонија. Со своите истражувања и објективни анализи базирани на факти и теренски истражувања Центарот се стреми да покрене дебата околу битни социо-економски прашања за Македонија. ЦИКП се состои од група на експерти од земјата, како и надворешни соработници од повеќе Европски земји. Експертите се образовани и имаат искуство во разни области како на пример-политикологија, право, економија, меѓународни односи, и социологија.

ЦИКП цели кон пополнување на јазот помеѓу законските решенија и јавните политики и реалната ситуација преку конкретни анализи како и лобирање (advocacy) на истите. Областите во кои членовите на ЦИКП моментално работат се следниве:

- а) Социо-економски Развој на Општините
- б) Истражување на Македонската Политичка Сцена преку Студии на Јавното Мнение т.н., Студии Пред и После Избори (national election studies на Универзитетот во Мичиген)
- в) Истражувања во Здравството и Здравствената Заштита (финансирање, рационализација на здравствените услуги, и т.н. quality assurance)
- г) Социјално Осигурување (пензиски системи)
- д) Добро Владеење (мониторинг на децентрализацијата на локално ниво)
- ѓ) Градење на Капацитети на НВОа, групи на граѓани и професионални организации преку тренинзи за тоа како се вршат истражувања на јавните политики (policy analysis).
- е) Евроинтегративни процеси
- ж) Евалуација на ефикасноста на јавните политики/регулативите/законите

Сметаме дека подготовката на студии на случај за Македонските социо-економски проблеми на микро ниво ќе го помогне процесот на креирање на добри односно квалитетни јавни политики. Исто така, убедени сме дека е повеќе од потребно да се работи на евалуација на јавните политики во различните сектори за истите да бидат подобрени и поблиски до потребите на граѓаните.

Our Partners:

The German Marshall Fund of the United States of America

Olof Palme International Center

Foundation Open Society Institute Macedonia.

Содржина

Вовед		5
ГЛАВА 1	Гостивар - развој за време на социјализмот	9
ГЛАВА 2	Транзицијата и сегашната состојба - развој на микро секторот	17
ГЛАВА 3	Клучната улога на емигрантите	33
ГЛАВА 4	Како да оживее економијата во Гостивар - создавање на „шампиони“ и претворање на недостатоците во предности	45
ГЛАВА 5	Децентрализацијата и улогата на локалната власт - препораки	48

Вовед

Постојат многу фактори, политики и институции кои го одредуваат во многу нешта различниот развој на разните земји. Финска е на врвот на рејтинг листата на конкурентност во светот затоа што има најдобра иновативна бизнис средина. Кина и Индија се во средината,¹ но тие имаат огромен потенцијал за развој со зголемувањето на директните странски инвестиции во секторите за експертиза и технологија. Еден од најважните фактори за развој е макроекономската средина. Друг фактор е квалитетот на образованието, здобивањето со потребните способности и нивото на обученост на работната рака. Драстичното намалување на трошоците за транспорт и комуникација им овозможи на светските компании да го префрлат своето производство во земји кои се способни да понудат способен кадар и ефтина работна рака како и политичка и економска стабилност. Овие земји стануваат сè поконкурентни.

Во врска со ова го поставуваме прашањето: **што ја прави една земја, еден регион, еден град, конкурентна/ен?** Дали Македонија е конкурентна, може ли во иднина да стане поконкурентна? На кој начин децентрализацијата и европеизацијата, како два паралелни процеси, влијаат врз економскиот развој на земјата; можат ли тие да создадат средина која е политички и социјално стабилна и која би го поттикнала економскиот развој?

Според најновиот Извештај за светскиот развој, Македонија се наоѓа на 85. место помеѓу 100-те светски економии. Од 17 декември 2005 година Македонија е кандидат за членство во ЕУ. Од 1 јули 2005 година е официјално децентрализирана земја каде што општините имаат слобода помеѓу другите работи, и да креираат политика за локалниот економски развој.

¹ Во извештајот од 2005 година за конкурентност во светот Кина е на 49. а Индија на 50. место.

Развојот на македонската економија може да се дефинира како развој условен од фактори.² Има макроекономска стабилност³, голема стапка на невработеност⁴, и голем сектор на мали и средни претпријатија.⁵ Меѓутоа, работната рака е главно необразувана⁶ и нивото на директните странски инвестиции е најниско во регионот.⁷ Процесот на ЕУ интеграција беше главната движечка сила за постигнување на демократска, политичка и макроекономска стабилност.⁸ Искуствата од земјите на централна и источна Европа кои станаа земји-членки на ЕУ во 2004 година покажуваат дека „тие биле подобри од земјите основоположнички на ЕУ (ЕУ15) со просечен економски раст од 3,4% годишно меѓу 1997 и 2005 година.“⁹ Се очекува влијанието на европеизацијата на земјите од југоисточна Европа, вклучувајќи ја и Македонија, да биде уште поголемо.

Процесот на децентрализација е клучен за подобро разбирање на македонскиот економски развој. Затоа тимот на ЦИКП реши да спроведе истражување на микро ниво, со оглед на тоа дека локалната економска динамика на една општина е добар пример за економијата во разни делови во земјата. Општината за која станува збор е Гостивар.

² Како што е дефинирано во табела 1.

³ Се карактеризира со стабилна валута, постојано одржување на надворешната и внатрешна ликвидност на земјата и исклучително мали дефицити на централниот буџет и стапка на инфлација од 0,5% во 2005 година

⁴ 39,3% во 2004 година (според ILO дефиницијата)

⁵ Во 2004 година, 98,7% од сите економски активни фирми имале помалку од 250 вработени, што претставува 61% од вкупната запосленост во земјата.

⁶ Во 2004 година, според истражувањето за работната рака на Заводот за статистика, 52,4% од незапослените имаат завршено или основно образование или помалку.

⁷ Приливот per capita во 2004 година беше 60, пониско од тој на Црна Гора (80) и Албанија со 86 милиони евра.

⁸ Ова е соопштено во соопштението на Европската комисија за поддршка на кандидатурата на Македонија за влез во ЕУ (COM (2005) 562.. „Република Македонија има стабилни демократски институции кои работат нормално, ги почитуваат границите на своите компетенции и соработуваат помеѓу себе. Економијата постигна високо ниво на макроекономска стабилност со ниска инфлација, избалансирани јавни финансии и низок јавен долг. Либерализацијата на цените и трговијата е во голема мерка завршена. Финансискиот сектор е стабилен. Работната рака има основна едукација и инфраструктурата на земјата (транспорт и телекомуникации) е добра.“

⁹ Изјава на Европската комисија: „Проширување, две години покасно: сите добиваат со збогатувањето на новите земји-членки“, 03/05/2006

Нашето истражување беше извршено во периодот од април 2005 година до јуни 2006 година и опфати детална анализа на разни студии, анализи, книги и анализи на статистички податоци. Исто така беа направени и квалитетни интервјуа, користејќи методи на participatory research, со околу 130 лица - бизнисмени, претставници на локалната администрација, сопственици и вработени во приватни компании, директори и службеници, наемни работници и обични граѓани.

Ние се зафативме со ова истражување тргнувајќи од претпоставката дека Гостивар е на првиот чекор од развојот на пазарната економија. Има недостаток на капитал за инвестиции и олеснување на понатамошниот развој. Гостивар има една од најниските стапки за активност во земјата. Тоа директно влијае на стапката на вработување. На Гостивар му недостасува квалификувана работна рака која би помогнала економските активности на општината да се кренат на повисоко квалитативно ниво, како од областа на производството така и од областа на услугите. Има малку странски инвестиции и тоа го оневозможува пристапот до нови технологии и знаења.

Во оваа студија ние ги истражуваме можностите како економијата на Гостивар да стане условена од инвестиции¹⁰. Дали постојат потенцијали кои би го стимулирале економскиот развој и кои се тие? Ние ги одредивме „шампионите“ на економијата во Гостивар. Анализирајќи ги се обидовме да откриеме кои се потребните фактори и други компании да ги следат нивните успеси.

Друг важен аспект на нашата студија е јавната политика и како таа му помага на економскиот развој. Анализата на сегашната состојба на креирање на политики на локално ниво ни овозможува да ги одредиме трендовите, успехите и предизвиците на локалната самоуправа како главен политички фактор за создавање на средина погодна за економски развој. Исто така ја оценуваме и улогата на граѓаните, бизнис заедницата и централната власт.

¹⁰ Како што е дефинирано во табела 1

Табела 1: Нивоа на економски развој

Ниво на развој	Главни економски предизвици	Фокус на производството	Потребно образование и пазар на работната рака
Развој условен од фактори	Пазарот треба да функционира нормално за да може да се мобилизира земјиштето, капиталот и работната рака.	Користење на природни извори, производство базирано на работна рака. Примарниот сектор е доминантен.	Вработување претежно во земјоделството, индустриите за користење на природните извори и малите претпријатија. Потребно образование: основно образование, елементарни способности, дисциплина при извршување на работните задачи.
Развој условен од инвестиции	Привлекување на директни странски инвестиции и увоз на технологија за да се користи земјиштето, работната рака и капиталот и на тој начин да се почне со поврзување на националната и глобалната економија.	Производство и извоз на делегирани услуги. Секундарниот сектор е доминантен.	Зголемено вработување во секторите на производство, услуги и средно големите индустрии. Потребно образование: зголемена потреба од работна рака со вишо и високо образование.
Развој условен од иновации	Висока стапка на иновација и адаптација и комерцијализација на новите технологии.	Иновативни производи и услуги на ниво на глобалната технологија. Терцијарниот сектор е доминантен.	Вработувањето главно е во производството на високо квалитетни производи и секторот за услуги и во фирми со висока технолошка опременост. Потребно образование и знаење: скоро сите мора да имаат средно образование, вишо насочено/техничко образование за модерни технологии, континуирано учење за подобрување на способностите, флексибилен пазар на работна рака (лесна циркулација на работната рака), зголемен интерес за високото образование, посебно за специјализации во науката и инженерството, динамичен сектор за истражување и развој кој ги поврзува високите образовни програми со иновативните фирми.

Адаптирано од страна на ЦИКП од *The Global Competitiveness Report, 2001/2001*, Klaus Schwab, Michael Porter, and Jeffrey Sachs, editors. The World Economic Forum, Geneva, 2001. (*Глобален извештај за конкурентноста, 2001/2001*, редактори Клаус Шваб, Мајкл Портер и Џефри Сахс. Светски економски форум, Женева, 2001)

1

Гостивар - развој за време на социјализмот

Гостивар се наоѓа во полошката долина, на 45 минути возење од Скопје. Земјиштето е плодно. Градот е опкружен со високите планини Шара, Бистра и Сува Гора. Најголемата македонска река, Вардар, извира во ова подрачје. Гостивар се наоѓа на рутата на Коридорот 8, проектиран да ги поврзува Варна со Скопје и Тирана.

Гостивар за прв пат се споменува во XIV век под името Село Велика и во тоа време бил незначителна по големина населба. Така било се до XIX век кога градот доживува масовен пораст и станува регионален центар за трговија и занаетчиство.¹¹ Земјоделството и одгледувањето на добиток исто така придонесувало за локалната економија. Бројот на жителите постојано се зголемувал- од околу 2000 во 1874 година до 7832 во 1948 година.¹² Етничкиот состав на Гостивар бил разнолик, додека Македонците и Турците главно биле концентрирани во градот поголемиот дел од Албанците живеел во околните планински села.¹³ За време на последните години на Отоманското царство по број Турците во голема мерка ги надминале останатите етнички групи како во регионот, така и во самиот град. Ова се променило по Балканските војни, во период кога Турците масовно се селат во Истанбул и Анадолија.¹⁴ Македонците и Албанците го презедоа нивното место во градот. Ваквите

¹¹ Монографија за Гостивар, Народна Универзитетска Библиотека, Скопје 1983, стр. 71-83

¹² Ibid.

¹³ Јанко Билбилоски - „Гостивар и гостиварско“

¹⁴ Види: http://www.ozturkler.com/data_english/0008/0008_16_08_2.htm

миграции продолжиле и за време на периодот меѓу војните. Многу Албанци се откажале од одгледувањето на добиток и слегле од планинските села, дел од нив за да можат да ја искористат плодната земја на полошката долина, а дел се населиле во градот.¹⁵

Денес општина Гостивар има 35 населби со вкупно население од 81035 жители, од кои 35847 живеат од градот.¹⁶ Општината е една од најголемите во Македонија. Големо мнозинство од Македонците, Ромите и Турците живеат во градот, додека Албанците живеат како во околните села така и во градот.

Табела 2: Вкупното население и етничкиот состав на општина Гостивар по Втората светска војна.

Година на попис	Етнички состав				
	Вкупно	Македонци	Албанци	Турци	Роми
1953	14928	4134	8213	1932	353
1961	18870	6641	7282	4473	...
1971	27214	9262	12539	4504	219
1981	39306	11429	20773	4426	1384
1991	20608	13594	... ¹⁷	4038	1977
1994	45740	13514	25186	4477	1884
2002	49545	13149	29236	4564	1904
2005 ¹⁸	81035	15870	54038	7991	2237

Како и многу други градови во социјалистичка Македонија, Гостивар доживеа интензивен индустриски развој и урбанизација по 1945 година. Индустриското производство во Гостивар главно било замислено со цел да се искористат природните ресурси на регионот кој е погоден за земјоделство, рударство, искористување на водниот потенцијал и

¹⁵ Боге Димитриевски „Така се зборува во Гостивар“, Скопје, 2000

¹⁶ Извор: податоци од пописот во 2002 година

¹⁷ Албанското население го бојкотираше пописот во 1991 година.

¹⁸ Вкупното население на општина Гостивар се зголеми само номинално како резултат на новиот Закон за територијална поделба кој беше усвоен во 2004 година. Помалите општини Вруток, Долна Баница, Чегране и Србиново беа вклучени во општина Гостивар.

основно текстилно производство со користење на памукот и волната произведени во регионот.

Со оглед на тоа дека пред 1945 година во Гостивар немало практично никаква индустриска активност, сите потребни постројки биле изградени од темел.¹⁹ Како и во случајот со многу други македонски градови (како на пример Штип, Битола, Тетово, Куманово) и Гостивар станал центар на текстилното производство во 1950-тите.

Фабриката за производство на текстил и облека „Декон“ беше првото големо претпријатие отворено во Гостивар по војната. Тоа беше основано во 1948 година под името „Килимара.“ Во почетокот функционираше како фабрика за теписи, користејќи ја локално произведената волна, и беше познато по рачната изработка на теписи слични на персиските. Претпријатието беше трансформирано во производител на облека и преименувано во „Пролетер“ во 1973 година, а од 1982 година работи под името „Декон.“²⁰ Втората инвестиција во гостиварската текстилна индустрија беше отворањето на претпријатието за производство на основни ткаенини „Готекс“ во 1958 година. Основано како платнара, претпријатието во почетокот произведувало само памучна преѓа. Фабриката брзо се развивала и наскоро почнала да произведува и синтетички влакна на крајот на 1970-тите. Со ткаење се почнало во 1982 година, со збогатување на ткаенините во 1983 година и со производство на постелнина во 1985 година.²¹

Најголемиот дел од индустрискиот развој по војната се концентрира на искористувањето на природните извори во близината на градот - изворите на вода и разните минерали како доломит, калциум карбонат, креда, мермер, глина и песок. Покрај изворот на Вардар во Вруток и останатата околина на Гостивар е богата со вода, па инвестирањето во

¹⁹ Единственото индустриско производство кое постоело во Гостивар пред војната била фабриката за производство на цигли „Циглана“ основана во 1936 година. Види: Стопански весник, 23 септември 1971 година, стр. 29

²⁰ Интервју со Евица Милошевска, раководител на канцеларија на „Декон,“ 15 април 2005 година

²¹ Види: Стопански весник, 26 март 1986 година

хидро-енергија беше логичен чекор. Изградбата на хидроелектрани која започна во 1947 година беше првиот сериозен индустриски потфат на општината. Хидроелектричната централа „Маврово“ почна со работа во 1957 година, а беше пуштена во работа од Претседателот Тито.²² Хидроелектраната „Маврово“ стана еден од најважните производители на електрична енергија во Македонија и вработува многу жители на Гостивар.

Фабриката за огноотпорни материјали „Силика“, најголемиот и најважен индустриски капацитет за време за социјализмот во Гостивар, беше создадена за да ги користи овие природни извори. Таа беше изградена во 1958 година со одлука на Владата на Социјалистичка Република Македонија. Во почетокот претпријатието се состоеше само од „Алумо-силикатна“, фабрика за производство на силиконски огноотпорни материјали кои се користат за производство на печки за стакло и кокс акумулатори. Набрзо, по откривањето на големи количества доломит во едно оближно село, се појави потребата од отворање на „Доломитна“ - фабрика за обработка на доломит. Истата стана дел од „Силика“ во 1968 година.²³ Една третина од производството на „Силика“ беше пласирано на југословенскиот пазар, а остатокот беше извезуван во земјите од социјалистичкиот блок како Романија и Чехословачка.²⁴ Во 1956 година беше отворена фабриката „Мермери“ за производство на декоративни плочи и мермер.

Земјоделството исто така беше модернизирани по Втората светска војна. Во 1961 година беа инсталирани три големи печки во „Жито Шар“, фабрика за обработка на пченица и производител на брашно и леб. Со ова во Гостивар започна масовно производство на леб. Претпријатието се прошири во 1976 година со отворање на автоматска фурна и нов

²² Види: „Ревитализирани гостиварските хидроцентрали“, Дневник, 13 јануари 2005 година

²³ Доломитот е минерал кој што се користи помеѓу другото и за производство на огноотпорни цигли или како катализатор во индустријата за челик.

²⁴ Интервју со Јованче Николовски, поранешен директор на „Силика“, 10 август 2005 година

млин.²⁵ Реформирањето на огледувањето на добиток беше главната причина за отворање на индустриската кланица „Горни Полог“ во 1960 година. Во почетокот таму главно се обработуваше овчешко и јагнешко месо. Во 1970-тите таа започна со извоз во странство. Во 1980-тите, покрај примарната дејност - процесирање на добитокот - фабриката започна со производство на колбаси, конзервирано месо и скроб..²⁶

Табела 3: Вкупното население и етничкиот состав на градот Гостивар по Втората светска војна.

Етнички состав					
Година на попис	Вкупно	Македонци	Албанци	Турци	Роми
1953	9509	2637	4313	1924	353
1961	12787	5092	2904 ²⁷	4349	...
1971	19467	8109	6044	4449	219
1981	27726	10127	10791	4378	1254
1991	18734	11946	...	4023	1842
1994	32926	12084	14128	4475	1609
2002	35847	11855	16890	4559	1899

Модернизацијата и брзиот развој на социјалистичката индустрија резултираше со миграција на Македонците во градовите, драстично намалувајќи го населението во селата. Само за осум години, од 1953 година до 1961 година, бројот на Македонците во градовите се зголемил за два пати, а во 1971 година, за три пати.²⁸ Околу 36% од Македонците живееле во селата околу Гостивар во 1953 година. До 1971 година, само 12% од нив живееја на село. Додека Македонците се вработуваа во социјалистичките претпријатија кои се повеќе растеа, многу Албанци

²⁵ Интервју со Борче Јовановски, поранешен директор на „Жито Шар“, 24 април 2005 година

²⁶ Интервју со Русе Стефановски, сопственик и Златко Јакимовски, главен сметководител на „Горни Полог“, 28 април 2005 година

²⁷ Намалувањето на бројот на Албанците во 1961 година се должи на тоа што многу Албанци и други муслимански малцинства се декларирале како Турци со цел да ги искористат бенефициите од договорот за емиграција помеѓу Турција и Југославија од 1950 година, за да можат да емигрираат во Турција. Види Хју Поултон, „Балканот. Државата и малцинствата во конфликт“, Лондон, 1993 година, стр. 92.

²⁸ Од 2637 Македонци во градот во 1953 година, до 5092 во 1961 година и 8109 во 1971 година.

емигрираа во странство, посебно во земјите од Западна Европа како Германија кои ги отворија вратите за работниците од Титова Југославија.

Социјалистичкото време беше период на експанзија и релативен просперитет на општина Гостивар. Пред распадот на Југославија, вработените во економијата на Гостивар живеаја нормален живот со солидни работни услови. На пример, „Готекс“ имаше сопствена амбуланта, ресторан и дневен престој за децата на вработените, одмаралишта на Охридското Езеро и во Дубровник. Претпријатието исто така купи околу 100 стана за своите вработени.²⁹ „Силика“ ги испраќаше своите работници на лековити бањи, а исто така тие можеа да ги користат услугите на фабричката амбуланта, забелекар и ресторан.³⁰ Фабриката имаше свое одмаралиште во Тиват и Охрид и исто така им обезбедуваше на своите работници и станovi.³¹ И покрај тоа што вработените во „Силика“ и останатите социјалистички претпријатија имаа солидни плати, постоеше и можност за земање на многу поволни кредити и заеми.³² Така околу 300 семејства од Гостивар можеа да си дозволат да купат викендици на Мавровското Езеро.³³

Сите важни компоненти на социјалистичката индустрија во Гостивар беа искористени. Нови работници се вработуваа скоро до крајот на 1980-тите, период кога стапката на вработување во социјалистичките претпријатија беше најголема. Во овој период, првите седум претпријатија од Гостивар вработуваа околу 5350 работници. Од друга страна, во повеќето случаи видот на работата не бараше од работниците некои посебни способности. Ретко кој имаше стимул за понатамошно образование и усовршување.

²⁹ Ibid.

³⁰ Види: Стопански весник, 1 декември 1986 година, стр. 28

³¹ Интервју со Јованче Николовски, поранешен директор на „Силика“, 10 август 2005 година

³² Интервју со Лазар Лазаревски, поранешен вработен во „Силика“, сега координатор на гостиварската канцеларија на Асоцијацијата на отпуштените работници од ликвидирани претпријатија во Македонија, 10 март 2006 година.

³³ Интервју со Киро Кипровски, новинар во Радио Гостивар, 3 март 2006 година.

Табела 4: Број на вработени во најголемите претпријатија во Гостивар

Претпријатие	Крај на 1980-тите
„Силика“	1900
„Готекс“	1300
„Мермери“	700
„Видое Смилевски - Бато“ - фабрика за фиберглас	500
„Декон“	450
„Горни Полог“	300
„Жито Шар“	200

И покрај тоа што вработувањето во Гостивар се зголемуваше константно, најголемиот број вработени останаа или слабо обучени или слабо образовани.³⁴ Целокупното ниво на образование на жителите на Гостивар за време на социјализмот беше ниско. Во 1951 година, огромно мнозинство од населението беше неписмено. Од година во година се повеќе жители се образуваа, но и покрај тоа во 1981 година скоро 13,000 жители беа без формално образование, а 21,500 жители само со завршено основно образование. Само 606 имаа универзитетски дипломи.³⁵

Иако на прв поглед изгледа дека општествениот сектор за време на 1970-тите и 1980-тите е многу развиен, всушност општина Гостивар спаѓала во еден од 14-те неразвиени региони во Социјалистичка Република Македонија. Всушност, развојот на гостиварските претпријатија не беше базиран на здрава економска основа. На пример, почнувајќи од своето формирање „Готекс“ никогаш не постигнал профит. Напротив, само трупал долгови секоја година. Фабриката користела застарена технологија и и недостасувала потребната механизација.³⁶ Приказната на „Декон“ е слична.³⁷

³⁴ Од 1900 вработени во „Силика“ само 189 имале универзитетски дипломи.

³⁵ Види: Попис од 1981 година, Завод за статистика

³⁶ Интервју со Драгица Николовска, поранешен заменик генерален директор на „Готекс“, 10 јуни 2005 година

И покрај економските неадекватности и двете претпријатија биле поддржувани и поттикнувани од властите да ги прошират своите активности и да отворат нови линии за производство. Тие требале да ги „апсорбираат“ младите невработени гостиварчани. Политичарите имале толкаво влијание врз економијата што во 1986 година, на управата на „Готекс,“ која веќе имала свои проблеми, и било „советувано“ да ја превземе фабриката за текстил „Скудриње“ која била загубар.³⁸ Тоа била вообичаена пракса на времето која се применувала и кај други претпријатија, како на пример кај „Силика“ која го превзела претпријатието загубар „ИГМ Вардар“ од Гостивар.³⁹

Претпријатијата оптеретени со долгови, со вишок необучен кадар, и кои користеле застарена опрема не можеле да функционираат уште долго.⁴⁰ Многу од нив не можеле дури ни да платат за потребните сировини. Крвавиот крај на Југославија и колапсот на заедничкиот домашен пазар дополнително ја закомликува работата на претпријатијата од Гостивар. Трошоците за транспорт се зголемија, а патиштата до Европа не беа лесно проодни. Тргувањето со западните купувачи не беше лесно и многу можности за бизнис пропаднаа.⁴¹ Понатаму, со отворањето на поранешните комунистички земји на почетокот на 1990-тите се создаде конкуренција за извоз во Источна Европа затоа што компаниите од Западна Европа почнаа да го освојуваат и тој пазар.

³⁷ Види: Стопански весник, 4 јуни 1980 година

³⁸ Интервју со Драгица Николовска, поранешен заменик генерален директор на „Готекс“, 10 јуни 2005 година

³⁹ „ИГМ Вардар“ беше наследник на предвоената фабрика за цигли „Циглана“ која сега работи под името „Тулана“.

⁴⁰ Од 1900 вработени во „Силика“ само 189 имале универзитетски дипломи.

⁴¹ На почетокот на 1990-тите, со цел да се задржат клиентите, „Силика“ превзема одговорност за превозот, а со тоа ги зголеми долговите и го намали профитот.

2

Транзицијата и сегашната состојба – развој на микро секторот

На почетокот на 1990-тите Македонија доживеа големи политички и економски промени со преминот од социјалистички систем во капиталистичка демократија. Со оглед на тоа дека поранешните водечки индустрии продолжија да работат со загуба и во 1990-тите, одреден број вработени требаше да се отпуштат. Штрајковите беа честа појава. Сите гостиварски претпријатија, освен хидроцентралата „Маврово“ која се смета дека е од стратешко значење за државата, беа трансформирани во акционерски друштва. Следеа избрзани промени на управите. Постоеја и различни интереси и политички притисоци. Процесот на приватизација не донесе нов капитал и модерно менаџерство. Како резултат на сето тоа, ново-приватизираните претпријатија не успеаја да направат профит. Скоро сите банкротираа и беа ликвидирани.

Случајот на „Силика“ е карактеристичен. Во 1995 година беше проценета на 30 милиони германски марки (15 милиони евра) и поделена на три дела: „АД Алумосиликати“ (проценет на 4 милиони евра, со 500 вработени), „АД Доломит“ (проценет на 8 милиони евра, со 130 вработени) и „АД Ремонт“ (проценет на 250 илјади евра, со 70 вработени). „АД Алумосиликати“ продолжи да работи со загуба и банкротираше во февруари 2002 година.⁴² Откако пропаднаа два домашни тендера во 2003 година беше продаден на меѓународен тендер на фирмата „Гемикс“ од Скопје за 210,000 евра. Претпријатието не

⁴² Види: „Алумосиликати“ во стечај“, Утрински Весник, 22 февруари 2002 година

продолжи со работа. Веројатно новиот сопственик бара странски партнери кои би инвестирале во него.

Табела 5: Број на вработени во најголемите претпријатија за време на социјализмот и денес⁴³

Претпријатие	Крај на 1980-тите	Крај на 2005 година
„Силика“	1900	са. 140 ⁴⁴
„Готекс“	1300	са. 40
„Мермери“	700	Ликвидиран
„Охим-Гес“ (поранешната фабрика за фиберглас „Видое Смилевски-Бато“)	500	Ликвидиран
„Декон“	450	350
„Горни Полог“	300	са. 50
„Жито Шар“ (претпријатие за обработка на брашно и производство на леб)	200	130
„Гетро“ (трговија на големо и мало, поранешна „Гостиварска трговија“)	450	са. 200

Најпрофитабилниот дела од поранешна „Силика“, „АД Доломит“ помина подобро. Беше продаден за 750,000 евра на турската компанија „Хазнедар“, една од најголемите компании за производство на огноотпорни материјали во Европа. Во процесот на преговори Владата го обврза идниот инвеститор да вработи 83 луѓе, да инвестира 4 милиони евра во следните пет години и да оствари годишно производство од 45,000 тони огноотпорен материјал.⁴⁵ Претпријатието го промени името во „АД Вардар Доломит“ и има 72 вработени. До сега, новиот сопственик има инвестирано повеќе од 5 милиони евра.

Рудникот во Чајле, кој порано беше дел од „Силика“, му беше даден под концесија во 2001 година на приватниот бизнисмен Екри Елмази за

⁴³ Броевите во табелата се комбинација од податоците добиени во Централниот регистар и процена на ЦИКП базирана на спроведените интервјуа и фактичката ситуација.

⁴⁴ Вкупниот број на вработени во претпријатијата како резултат на трансформацијата на поранешна „Силика“.

⁴⁵ Интервју со Драган Филиповски, поранешен повереник на „АД Алумосиликат“, „АД Доломит“, „АД Ремонт“ и „АД Мермери“, 8 април 2005 година

1,500,000 германски марки (750,000 евра).⁴⁶ Но, во рудникот се работи многу малку, бројот на вработени падна од 75 на крајот на 1990-тите до 30 - сопственикот како повеќе да се грижи за другите две претпријатија кои се во негова сопственост отколку за рудникот.⁴⁷ Фабриката за цигли „Тулана,“ која е исто така еден од наследниците на „Силика,“ беше приватизирана во 2001 година. Остатоците од „Силика“ даваат тажна слика. Може да види „апокалиптичен пејзаж“ со распаднати згради, искршени прозорци, украдени врати, празен и напуштен простор, без вработени освен чуварите на влезот.

И второто најголемо индустриско претпријатие во Гостивар, „Готекс,“ помина по трнливиот пат на транзицијата. 1990-тите беа период на пропаѓање. Во 2001 година „Готекс“ запре со производство, беше прогласен дека работи со загуба и следната година банкротираше. На почетокот на 2004 година „Ескима Комерц“ од Скопје го купи претпријатието за 62,000 евра.⁴⁸ Новиот сопственик започна со производство на крај на јуни 2004 година.⁴⁹ Фабриката за производство на декоративни плочи и мермер „Мермери“ не помина подобро. Беше продадена за 305,000 евра на домашен тендер, а потоа уште два пати беше препродавана затоа што производството не започнуваше.⁵⁰

Производителот на облека „Декон“ е единственото претпријатие кое го преживеа периодот на транзиција. Сега има 350 вработени и е најголемиот приватен работодавец во општина Гостивар.⁵¹ Меѓутоа „Декон“ работи производство по нарачка со мала додадена вредност,

⁴⁶ Интервју со Драган Филиповски, поранешен повереник на „АД Алумосиликат,“ „АД Доломит,“ „АД Ремонт“ и „АД Мермери“, 8 април 2005 година. Интервју со Екри Елмази, концесионер на рудникот во Чајле, 13 јуни 2005 година.

⁴⁷ Интервју со Здравко Трпески, поранешен директор на рудникот Чајле и поранешер член на управата на „Алумосиликатна“, 23 март 2006 година. Интервју со Екри Елмази, концесионер на рудникот во Чајле, 13 јуни 2005 година.

⁴⁸ Според Драгица Николовска, поранешен заменик генерален директор на „Готекс,“ претпријатието било проценето на 15 милиони германски марки на почетокот на 1990-тите.

⁴⁹ Види: „Ткајачницата на „Готекс“ во погон“, Дневник, 3 август 2004 година

⁵⁰ Интервју со Иван Марковски, поранешен вработен во „Мермери“, сега менаџер во компанијата за обработка на мермер „Хеминг Инженеринг“ која изнајмува дел од просториите на „Мермери“, 8 јуни 2005 година

⁵¹ Податоци од Централниот регистер на Република Македонија

процес кој нема светла иднина. Вработените се полу-обучени жени кои само шијат и нивните плати се ниски. Досега „Декон“ се одржува на пазарот благодарейќи на ефтината работна рака и близината на крајниот пазар, меѓутоа тоа не гарантира долгорочна стабилност во динамичната индустрија за облека во светот со зголемената конкуренција од Кина и другите земји на Југо-источна Европа. Слична е ситуацијата и со другите производствени фирми од Гостивар.

Графа 1: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Активности со мала зададена вредност

- а) Економските сектори кои преовладуваат во Гостивар како своја важна карактеристика ги имаат активностите со мала додадена вредност.
 - i) Текстилните фирми за шиене; производство по нарачка. (*Декон*)
 - ii) Фирмите за обработка на дрво само составуваат врати, рамки, прозорци и ролетни од увозни и готови материјали. (*Алфа Лес*)
 - iii) Фирмите ги затвораат своите производни линии, се реструктурираат и се концентрираат само на тргување со производите кои самите порано ги произведувале. (*Фриго Ваар*)

За време на трансформацијата вкупниот број на вработени во 8-те претпријатија, поранешните столбови на гостиварската индустрија, се намали од 5,800 на крајот на 1980-тите до околу 910 во првата половина на 2006 година. Беа направени само две директни странски инвестиции во износ од 6 милиони евра, што е помалку од 1% од целокупните инвестиции во Македонија.⁵²

⁵² Види на пример, Европска банка за реконструкција и развој, Извештај за транзицијата, мај 2006 година, стр. 45

Графа 2: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Ниско ниво на директни странски инвестиции

- b) Во периодот помеѓу 1991 година и 2004 година, новата општина Гостивар успеа да привлече само 6 милиони евра странски инвестиции. Тоа се незначителни 0,5% од целокупните странски инвестиции во Македонија, кои се исто така незначителни и се проценуваат на 1,3 милијарди евра за гореспоменатиот период (*Народна банка на Македонија*)
- c) Причина за ниското ниво на странски инвестиции во општината е, помеѓу останатото, и врежаната предрасуда дека регионот на Полог, вклучувајќи го и Гостивар, е област со висок политички и сигурносен ризик.
 - i) Мнозинството од меѓународните организации и агенции и понатаму бараат дозвола за престој заради сигурносни причини пред нивниот персонал да престојува во регионот Тетово-Гостивар. (*УНДП, Светска банка, ММФ*)
 - ii) Банките не сакаат да ги поддржуваат инвестициите на локалните фирми заради големиот ризик. (*Сезлингер*)

Постепениот пораст на невработеноста беше најочигледниот резултат од трансформацијата на економијата во Гостивар. Колапсот на социјалистичките претпријатија во Гостивар резултираше со губење на преку 4900 работни места. Иако големите индустрии во Гостивар не престанаа да постојат преку ноќ, сепак нивниото пропаѓање беше една од најдраматичните обележја на транзицијата.

На почетокот на јануари 2006 година, 16,083 лица беа регистрирани во Заводот за вработување во Гостивар. Понатаму, имаше повеќе од 7,000 корисници на различни пензии (старосни, инвалидски, фамилијарни пензии). Од официјално регистрираните невработени лица, 5,541 (од кои 400 со универзитетски дипломи) беа помлади од 30 години и не работеле повеќе од 5 години.⁵³

⁵³ Ibid.

Табела 6: Порастот на невработеноста во општина Гостивар по започнувањето на периодот на транзиција⁵⁴

Година	Број на регистрирани невработени лица во Гостивар
1992	6975
1993	7273
1994	8212
1995	9375
1996	10552
1997	9707
1998	10671
1999	11832
2000	12321
2001	13417
2002	15397
2003	16373
2004	16764
2005	16773
2006 ⁵⁵	16083

Заводот претпоставува дека околу 7,000 лица кои се регистрирани како невработени всушност и не бараат работа туку го користат статусот на невработени за да се здобијат со здравствено осигурување.⁵⁶

Графа 3: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Висока стапка на невработеност

- d) Има 16,083 невработени во општина Гостивар. *(Регионална единица на Заводот за вработување, јануари 2006 година)*
- e) Економската активност/стапката на вработеност во Гостивар е 21,3%, што е една од најниските во земјата *(Завод за статистика)*
- f) Нови работни места се отвараат, но не повеќе од 100 месечно. Повеќето од нив се сезонски. *(Подрачна единица на Заводот за вработување)*

⁵⁴ Податоци добиени од Новак Ристовски, истражувач на пазарот за работна рака од Заводот за вработување во Гостивар.

⁵⁵ Број на невработени во општина Гостивар, заклучно со 31 јануари 2005 година.

⁵⁶ Види: „Во Гостивар околу 7000 лица фиктивно бараат работа“, Утрински Весник 26 декември 2005 година

Денес многу малку луѓе работат во Гостивар. Бројот на официјално регистрираните работни места е скоро половина во споредба со почетокот на 1990-тите. Официјално вработени во Гостивар има многу малку, само 10,087 лица.⁵⁷ Ако се има предвид дека во општината има 51,063 жители на возраст помеѓу 15 и 64 години, тогаш добиваме вистинска слика за степенот на активност (околу 21,3%) кој е еден од најниските во целата земја. Но тука не смееме да ја заборавиме сивата економија која обезбедува значаен број работни места во Гостивар.

Табела 7: Вкупен број на официјално невработени во урбаните и руралните подрачја и полова поделба

Вкупен број на невработени (јануари 2006 година) ⁵⁸	Град Гостивар	Рурални подрачја	Мажи	Жени
16083	8649	7434	11046	5037
Македонци	Албанци	Турци	Роми	Останато
3681	9274	1340	663	1100

Многу од вработените работат во јавниот сектор, во општинската администрација, во здравството, судовите или во социјалните, културните, и образовните институции. Всушност, најголемиот работодавец во општина Гостивар е болницата која има 650 вработени, а потоа следи ХЕЦ „Маврово“ со 360.⁵⁹ Разните сектори на општинската администрација вработуваат околу 100 лица, додека општинското претпријатие „Комуналец“ има 200 вработени.⁶⁰

⁵⁷ Извор: Завод за статистика, попис 2002 година, книга VI - „Населението во земјата според активноста“, Скопје, април 2004 година, стр. 30, 31, 33, 55, 59.

⁵⁸ Податоци добиени од Новак Ристовски, истражувач на пазарот за работна рака од Заводот за вработување во Гостивар.

⁵⁹ Види: интервју со Жаре Трпески, директор на ХЕЦ „Маврово“, 31 март 2006 година.

⁶⁰ Види: интервју со Хасип Јусуфи, директор на „Комуналец“, 17 февруари 2006 година.

Табела 8: Најголемите работодавци во општина Гостивар (почеток на 2006 година)

Работодавци	Број на вработени	Вид на претпријатие
Медицински центар	650	Јавно
ХЕЦ „Маврово“	360	Јавно
„Декон“	350	Приватно
„Гетро“ ⁶¹	са.200	Приватно
„Комуналец“	200	Јавно
„Електродистрибуција	136	Јавно
„Жито Шар“	130	Приватно

Имајќи го предвид ниското ниво на образование во Гостивар, не е ни чудо што толку малку луѓе се вработени. Меѓу оние кои се регистрирани како невработени, само мал дел има универзитетски дипломи (2%).⁶² Околу 21% од оние кои бараат работа имаат завршено средно училиште, а останатите 77% имаат во најдобар случај завршено основно училиште.

Графа 4: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Ниска стапка на образование

- g) 80,6% од работното население во општина Гостивар има завршено само основно образование (*Завод за статистика*)
- h) 75,69% од невработените во општина Гостивар имаат завршено само основно образование. (*подрачна единица на Заводот за вработување*)
- i) Не постојат податоци за вработените според нивното ниво на образование.
- j) Постои потреба од образован кадар.
 - i) Се забележува недостаток од новинари и уредници. Некои медиуми го решаваат овој проблем со „увоз“ на потребниот кадар од другите градови во Македонија, најчесто од Тетово. (*Монитор*)
 - ii) Постои и потреба од обучени работници во областа на обработка на мермер. Фирмите мораат да најмуваат работници од други места, т.е. од Крива Паланка (*Хеминг*)

⁶¹ Според податоците на Централниот регистер „Гетро“ има 110 вработени, а на официјалната интернет страница на компанијата (www.getro.com.mk) може да ја видиме бројката од преку 300 вработени. Наша проценка е дека 200 е најблиску до фактичката ситуација.

⁶² Ibid.

Приватниот сектор е доминантен во Гостивар. Има огромен број претпријатија во приватниот сектор. Вкупно 6,131 различни деловни субјекти се регистрирани во општината на крајот од ноември 2005 година.⁶³ Но Драган Зафировски, главен раководител во Заводот за здравствено осигурување во Гостивар смета дека 2,200 од нив биле активни, т.е. плаќале даноци и социјални придонеси за своите вработени.⁶⁴ Од друга страна, Централниот регистар за деловни субјекти во Македонија проценува дека бројот на активни компании во општина Гостивар е 1,300. Малите и средни претпријатија сочинуваат повеќе од 99% од деловните субјекти во Гостивар. Има само седум компании кои вработуваат повеќе од 100 работници. Бројот на компании кои вработуваат повеќе од 10 работници е исто така многу мал, не поголем од 40-50.⁶⁵ Тие што преовладуваат се единечни сопственици или компании кои тргуваат на мало и фирми кои нудат услуги со по 2-4 вработени, вклучувајќи ги и сопственикот и менаџерот.

Секторот на градежништво и сличните активности како производството и трговијата со мебел, прозорци, врати, подови, опрема за бањи како и обработката на разни материјали (мермер, цемент и гранит) е најактивниот дел од економијата. Главната причина за ова е големата побарувачка од страна на гостиварските емигранти. Популарно наречените „гастербајтери“ инвестираат дел од своите заштеди во изградба на куќи или купување на станови во родниот град. Според официјални статистички податоци 295 приватни објекти со средна површина од 69 квадратни метри и просечна цена од 31,000 евра беа изградени во општина Гостивар во 2004 година.⁶⁶ Само Скопје и Тетово имаат повеќе објекти изградени за една година. Градежништвото и

⁶³ Види: Завод за статистика, краткорочно соопштение „Деловни субјекти во Република Македонија - состојба 30 ноември 2005 година“, 8 декември 2005 година, Скопје

⁶⁴ Интервју со Драган Зафировски, главен раководител во Заводот за здравствено осигурување во Гостивар, 8 април 2005 година

⁶⁵ Комбинација на податоци добиени од Централниот регистар и процена на ЦИКП базирана на земени интервјуа и ситуацијата во пракса.

⁶⁶ Завод за статистика, Извештај за „Завршени градби и станбени објекти изградени од пиватни лица во 2004 година“, 7 јуни 2005 година.

сродните сектори се движечката сила на гостиварската економија во последните години.

Графа 5: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Голем сектор на мали и средни претпријатија

- к) Најголемиот број регистрирани трговски компании во Гостивар се или мали или средни претпријатија во приватна сопственост и кои сочинуваат неверојатни 99% од деловните субјекти во Гостивар.
- л) Има само седум компании во Гостивар кои имаат повеќе од 100 вработени. Бројот на компаниите кои имаат повеќе од 10 вработени исто така не е голем, едвај достигнува до 50.
- м) Што се однесува до сферата на активност, малите и средни претпријатија се поделени како што следи:
 - и) Трговија на големо и мало - 51,6%
 - ii) Производство - 12%
 - iii) Транспорт и магацини - 9%
 - iv) Разни услуги - 7,1%
 - v) Хотели и угостителство - 4,7%
 - vi) Недвижнини - 4,5%
 - vii) Градежништво - 4,4%
 - viii) Земјоделство, лов и шумарство - 2,8%

Најактивните фирми во секторот за градежништво како „Леарт Проект“ и „Тераплан“ градат 30-40 објекти годишно. Обично градат куќи карабини при што дизајнот на ентериерот, го уредува сопственикот. Просечната куќа чини 30-40,000 евра.⁶⁷ Иако овој тренд како да опаѓа во последните години, повеќето од емигрантите градат фамилијарни куќи, а не станови.⁶⁸ Ако некој сака да купи земја која е наменета за изградба на куќа или станбена зграда во центарот на Гостивар, тогаш ќе треба да плати помеѓу 1,000 и 1,500 евра за квадратен метар. Старите куќи во центарот се продаваат од 300 илјади евра па нагоре.⁶⁹ Всушност,

⁶⁷ Интервјуа со Лирим Таравари, 8 јуни 2005 година и 24 февруари 2006 година

⁶⁸ Интервју со Рафет Јакупи, директор на јавното општествено претпријатие „Гостивар“, 24 февруари 2006 година

⁶⁹ Види: „Стари куќи се продаваат за милион евра“, Утрински Весник, 13 август 2005 година

емигрантите и нивната желба за „сигурна“ инвестиција во недвижности се главните виновници за толку високите цени на земјиштето во Гостивар.

Компаниите како „Леарт Проект“ и „Тераплан“ вработуваат околу 30 работници, дел од нив сезонски. Средната месечна плата е 200-250 евра. Работните простории на компаниите се состојат од канцеларија во градот и магацин на периферијата на градот. Според Лирум Таравари, директор на „Леарт Проект“ има околу 15 компании кои легално работат во секторот на градежништво.⁷⁰ Покрај овие компании има и незначителен број кои градат без потребните дозволи и документација и без плаќање на даноци. Покрај нелојалната конкуренција, компаниите како „Тераплан“ се соочуваат и со проблеми при наплатата и големи долгови за завршената работа.⁷¹

Графа 6: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Ниско ниво на наплата на долгови

- n) Повеќето бизниси во Гостивар имаат проблеми при наплатата како од приватните партнери така и од државата. (*Тераплан, Еуро-Гранит, Сахем, Унитерн, Јефута*)
- o) Ова ги приморува компаниите да:
 - i) Инсистираат на плаќање во готово и однапред (*Леарт*)
 - ii) Работат со компензации (*Сахем*)
 - iii) Ги пренасочуваат средствата за покривање на долгови (*Еуро-Гранит*)
- p) Во секој случај, проблемот со наплатата на долгови и сегашните начини за негово разрешување го оневозможуваат економскиот развој на општината.

Може да се најдат многу активности кои се поврзани со секторот за градежништво во Гостивар. За да се започне со изградба на куќа или стан, потребни се материјали како цемент, бетон, гранит, мермер итн.

⁷⁰ Интервјуа со Лирум Таравари, 8 јуни 2005 година и 24 февруари 2006 година

⁷¹ Интервју со Газменд, главен економист во „Тераплан“, 17 август 2005 година

Во Гостивар тие се обезбедуваат од компании како што се: фабриката за цигли „Тулана“, фабриките за обработка на мермер „Хеминг Инженеринг“ и „Кораб Мермер“ или фабриката за обработка на гранит „Еуро-Гранит“. „Тулана“ е единствената компанија која користи домашни материјали; останатите конкуренти кои увезуваат материјали се жалат на корумпираните цариници како и на нереално високите царини.⁷²

Графа 7: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Слаб излез на странските пазари

- q) Само мал дел од компаниите извезуваат позначаен дел од своите производи.
 - i) Вардар-Доломит (*огноотпорни материјали*) - 99,5%
 - ii) Горни Полог (*јагнешко*) - 80%
 - iii) Сахем (*бои и лакови*) - 50%
 - iv) Гудалат (*овошни сокови*) - 50%
 - v) Фатина (*мебел*) - 50%
 - vi) Специјал (*уреди за греење и ладење*) - 40%
- г) Повеќето од компаниите или не извезуваат или извезуваат многу малку.
 - i) Сезлингер (*мебел*) - 0
 - ii) Еуро-Гранит (*обработен гранит*) - 0
 - iii) Камин (*камини*) - 0
 - iv) Кома Компани (*PVC врати и прозорци*) - 10%
- s) Постојат компании кои сакаат да извезуваат, но не можат да ги исполнат условите за извоз или се во процес на добивање на потребните дозволи.
 - i) Фејзи (*сирење*) е пример за последново.
- t) Не постојат податоци за извозот на фирмите по општини.
- u) Извозот главно е концентриран на соседните земји.
- v) Можни причини за ваквиот слаб излез на странските пазари може да се неконкурентните производи, недостатокот на знаење за тоа како функционираат странските пазари, трговските бариери или скриен протекционизам.

⁷² Интервју со Иван Марковски, сопственик на „Хеминг Инженеринг“ и Наташа Геговска, сметководител во „Кораб Мермер“, 8 јуни 2005 година

Кога куќата ќе се изгради основните работи како паркет, подови, врати и прозорци се обезбедуваат од фирми како „Кверкус“, „Коме Компани“, „Еуро-бодени“, „Зули Мебел“ или „Сезлингер“. Многу од овие фирми исто така имаат свои линии за производство и склопување. Значи покрај канцеларијата и магацинот имаат и мали фабрики. Вработувањето во овие фирми е релативно мало и е главно сезонски, просечниот број на вработени не ја надминува бројката 20. Огромен дел од своето производство фирмите го продаваат локално, а извозот е или многу мал и ограничен на соседните земји или воопшто не постои.

При градењето на куќа следен чекор по поставувањето на новиот под, вратите и прозорците, е купувањето на мебел. Тука главна е „Фатина“, првиот приватен производител на мебел во Македонија, основан во 1990 година.⁷³ На почетокот имала шест работници и скромен избор на производи, а денес има 60 вработени (со што е најголемиот работодавец во секторот на градежништво и другите сродни сектори) и нуди различни видови на софи и друг мебел. „Фатина“ извезува значителен дел од своите производи во земји како Албанија, Косово, Грција, Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Украина и Молдавија и помалку зависи од добрата волја на емигрантите да потрошат пари во Гостивар. „Фатина“ е еден од ретките примери на успешна компанија во Гостивар и нејзините резултати се познати и надвор од општината. Во 2004 година компанијата доби посебна награда од Македонската стопанска комора за четири последователни години на успешно работење.⁷⁴ Слично на „Леарт Проект“ и „Тераплан“, менаџерот на „Фатина“ Кенан Жупани ја смета нелојалната конкуренција за најсериозна пречка за водење на успешен бизнис во општина Гостивар.

⁷³ Интервју со Кенан Жупани, основач и генерален менаџер на „Фатина“, 15 април 2005 година

⁷⁴ Види: „Доделени годишните награди на Стопанската комора“, Утрински Весник, 19 февруари 2004 година

Графа 8: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Нелојална конкуренција

- w) Општ став на локалните компании е дека нелојалната конкуренција во Гостивар е сеприсутна. Според локалните извори, најзагрозени сектори се градежништвото, транспортот, услугите и земјоделството.
- i) Во Гостивар постојат околу 15 легални фирми во секторот на градежништво. Останатите работат без потребните дозволи и не плаќаат данок. Таквите нелегални фирми ги изведуваат работите по многу ниски цени, што ги спушта цените на економски нереално ниво. (*Леарт, Тераплан, Циклама, Флорида Сали*)
- ii) Нелојалната конкуренција е исто така многу присутна и во транспортот. Постојат многу нерегистрирани превозници во Гостивар. Тие не плаќаат данок и тоа им ги намалува трошоците. Со ниски трошоци нерегистрираните превозници се во можност да понудат нереално ниски цени кои им даваат предност на пазарот (*Хабиб Турс*)
- iii) Нелојалната конкуренција е едно од најважните прашања и во угостителството и туризмот затоа што многу фирми од овој сектор функционираат надвор од даночниот систем. (*Калеш Анѓа*)
- iv) Нелојалната конкуренција постои и во земјоделството, во недостаток од ревносна ветеринарна инспекција и контрола. (*Горни Полог*)
- v) Исто така постои нелојална конкуренција и во секторот за трговија на големо и мало. (*Гими Компани*)

За да се заврши опремувањето на куќата или станот, треба да се посети улица Беличица, „рајска градина за мебел и покуќнина“. Оваа улица која се наоѓа блиску до центарот на градот има неверојатни 56 продавници (од вкупно 65 продавници кои се наоѓаат на улицата) кои тргуваат со: мебел, ролетни, врати, прозорци, фасади, керамички плочки, санитарна опрема, апарати за домаќинството итн. Повеќето од овие продавници продаваат увозни производи на мало и имаат не повеќе од 3-4 вработени. Ваквата концентрација на едно место на продавници кои работат со мебел и покуќнина е единствена во Македонија.

Графа 9: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Пречки за пристап до околните општински пазари

- х) Некои локални компании се жалат дека нивните конкуренти од други места (посебно од Тетово) добиваат тендери во Гостивар, додека компаниите од Гостивар никогаш или многу ретко добиваат тендери на други места (посебно во Тетово) (*Јефута, Чеде Силјановски - Министерство за транспорт и комуникации*)
- у) Неколку компании се обиделе да навлезат во пазарот во Тетово, но без никаков успех. (*Еуро-Гранит*)
- з) Општиот став помеѓу локалните бизнисмени е дека компаниите имаат тешкотии да пристапат на тетовскиот пазар само затоа што се од Гостивар. Тие се сомневаат дека во Тетово си ги штитат своите бизниси со нелегални средства. (*Тераплан, Витамин Ага, Албеса*)

Градежништвото главно зависи од побарувачката на гостиварските гастербајтери. Тоа не гарантира стабилно вработување и најчесто нуди сезонска работа. Сезонската природа на најголемиот број работи на пазарот во Гостивар само би ја поттикнала понатамошната емиграција во случај на намалување на побарувачката за нови куќи и станови.

Графа 10: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Слаб капацитет за инвестирање на локалните бизниси

- аа) Компаниите планираат купување на нова опрема, но им недостасуваат соодветни финансиски средства, а заемите од банките имаат високи камати. (*Гого Градба*)
- bb) Ова е пречка за примена на нови технологии, што е предуслов за развој на секоја компанија и економијата воопшто.

Најголемиот број соговорници кои ЦИКП ги интервјуираше од секторот на градежништвото признаваат дека бизнисот повеќе не цвета како пред неколку години. Стојмир Дамјановски, менаџер на „Циклама“, една од ретките македонски градежни фирми на пазарот, вели дека се градат

помалку нови објекти и дека „гастербајтерите не градат толку многу како порано.“⁷⁵ Повеќе од 90% од интервјуираните од секторот на градежништво го делат ставот на Стојмир.

Но и покрај тоа, малку менаџери имаат резервен план. Сами Муџаит, основач и менаџер на „Сахем Хромос“, една од водечките компании во секторот на градежништво, е свесен за опасноста која доаѓа од зависноста од гастербајтерите.⁷⁶ Иако „Сахем Хромос“ е многу успешна во производството и трговијата со бои и лакови и соработува со 160 продавници низ цела Македонија и извезува 50% од своите производи, Сами знае дека секогаш треба да се оди напред за да се биде успешен. Неодамна тој отвори нова производна линија. Но тој уште и сака да започне со нов бизнис, производство на сушено овошје и зеленчук и производство на кечап и витамин Ц. За жал, денес претприемачите како Сами се повеќе исклучок отколку правило во Гостивар.

Графа 11: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Слаби познавања за бизнисот и маркетиншки способности

- cc) Има неколку компании кои би сакале да ги прошират своите активности, но им недостига потребното знаење како тоа да го сторат. (*Горни Полог*)
- dd) Некои компании инвестираат во развој на земјиштето, без некоја јасна идеја за тоа. (*Јефута*)
- ee) Банките одбиваат да ги поддржат проектите на фирмите заради, помеѓу другото, нивната недоволна елаборација. (*Сезлингер*)
- ff) Фабриците се приморани да отпуштаат работници и да го намалат производството токму заради нивната неспособност да стигнат до задоволителен број потрошувачи. (*Кораб Мермери*)
- gg) Само неколку компании имаат маркетиншки стратегии и инвестираат во промоција на своите производи. (*Гудалат*)

⁷⁵ Интервју со Стојмир Дамјановски, менаџер на „Циклама“, 17 март 2006 година

⁷⁶ Интервјуа со Сами Муџаит, 12 август 2005 година и 17 март 2006 година

3

Клучната улога на емигрантите

Економската емиграција, т.н. „печалба“, има долга традиција како во земјата така и во Гостивар. Емиграцискиот бран започна во 1960-тите и трае до ден денес. Емигрира главно албанското население на Гостивар. За време на социјализмот Албанците главно не беа дел од индустријализацијата. Високиот наталитет и немањето загарантирана работа освен во земјоделството заедно со интересот на Западот за ефтина работна рака ја поттикнаа масовната емиграција на Албанците од Гостивар. Овој интерес сеуште постои, меѓутоа денес е тешко да се оди во странство со македонски пасош. Но и покрај тоа многу млади од Гостивар сонуваат за подобра иднина и се обидуваат на легални и нелегални начини да стигнат до Западна Европа и таму да најдат работа.

Колку емигранти има од Гостивар? Тешко е да се најдат веродостојни податоци. Агенцијата за емиграција проценува дека околу 350,000 македонски граѓани живеат во странство, а според Министерството за надворешни работи таа бројка достигнува до 800,000.⁷⁷ Иако овие податоци се неверодостојни, ниту Агенцијата ниту Министерството имаат точни податоци за емигрантите од Гостивар. Податоците од Министерството за внатрешни работи исто така не се многу од корист. Иако секој македонски граѓанин кој останува во странство подолго од три месеци е должен да го пријави својот престој во Министерството за внатрешни работи, во пракса многу малку граѓани го прават тоа. На

⁷⁷ Информација добиена од Сеадин Џафери, заменик директор на Агенцијата за емиграција и Сашко Тодоровски, раководител на одделението за емиграција во склоп на Министерството за надворешни работи.

пример, во 2004 година ниту едно лице од Гостивар не се пријавило во Министерството дека емигрирало.

Достапните податоци за емигранти од општина Гостивар укажуваат на масовноста на овој феномен. За време на пописот од 2002 година, 22,995 жители биле регистрирани дека престојуваат во странство за период до една година (заради работа или други причини) плус членовите на семејствата кои престојуваат со нив. Според собраните податоци жителите на општина Гостивар, кои се малку повеќе од 4% од целокупното население во Македонија, имаат 3,145 лица што е 15% од сите македонски емигранти.⁷⁸ Албанците го сочинуваат огромното мнозинство на лицата кои престојуваат во странство, како во однос на општина Гостивар, така и во однос на целата земја.⁷⁹

Табела 10: Број на емигранти од Македонија и Гостивар⁸⁰

Број на емигранти од Гостивар	Земја на престој	Удел во целокупниот број на македонски емигранти во дадената земја
1105	Италија	19%
902	Швајцарија	15%
688	Германија	15%
288	Австрија	22%
38	САД	4.6%
124	Останати земји	2.7%
3145	Во сите земји	14% (вкупно 22995)

Бројот на емигранти од општина Гостивар е зголемен од пописот во 2002 година. Според гласачкиот регистар на Министерството за правда, има 59,650 гласачи кои престојуваат во странство за период до една година од вкупниот број на регистрирани гласачи во Република Македонија кој е

⁷⁸ Податоци од пописот во 2002 година. За целта на ова истражување направивме комбинација од податоците на старата општина Гостивар и на општините Вруток, Србиново, Чегране и Долна Бањица кои беа вклучени во општина Гостивар со новиот Закон за територијална поделба од 2004 година. Извор: Завод за статистика, попис 2002 година, книга IV - „Граѓаните на Република Македонија на престој во странство“, Скопје, април 2004 година, стр. 18, 48, 50, 58, 124, 136.

⁷⁹ Околу 62% од вкупниот број на лица од целата земја кои се регистрирани дека живеат во странство, се со албанско потекло.

⁸⁰ Види го изворот од фуснота 79.

1,742,316.⁸¹ Жителите на Гостивар се малку помалку од 10% од регистрираните гласачи кои престојуваат во странство.

Табела 11: Вкупен број на регистрирани гласачи кои престојуваат во странство, општина Гостивар и целата земја⁸²

Број на регистрирани гласачи во Македонија	Број на гласачи кои престојуваат во странство	Број на гласачи во општина Гостивар	Број на гласачи од општина Гостивар кои престојуваат во странство
1 742316	59 650	69 004	5890

Податоците покажуваат дека бројот на официјално регистрирани емигранти од Гостивар се зголемил од 3,145 (вклучувајќи ги и децата и помладите од 18 години) во 2002 година до 5,890 денес (без лицата помлади од 18 години). Меѓутоа податоците не дозволуваат да се направи прецизна оценка за нивото на емиграција од општина Гостивар затоа што се однесуваат само на лицата кои престојуваат во странство на период не подолг од една година. Исто така тие не се однесуваат на лицата кои емигрирале нелегално.⁸³ Затоа не е можно да се даде точен број за гастербајтерите од Гостивар. Според грубата проценка на ЦИКП, овој број се движи од 15,000 до 20,000.

За многу, нелегалното заминување во странство е последна шанса. Има начини како да се емигрира со заобиколување на системот. Ахмед Фетахи на пример, нуди посреднички услуги за лица кои бараат разни Шенген визи.⁸⁴ Тој процесира околу 120 визи годишно (35 за лица од Гостивар) и наплаќа за услугата од 600 до 1000 евра за жители на Скопје и 1,500 до 2,000 евра за жители на Гостивар. „Жителите на Гостивар се спремни да платат повеќе затоа што многу од нив имаат роднини на

⁸¹ Види: „Преку телефон и интернет до информација за правото на глас“, Време, 5 мај 2006 година

⁸² За општина Гостивар податоците се добиени од Адем Османи од гостиварската единица на Министерството за правда.

⁸³ Спред Сеадин Џафери, заменик директор на Агенцијата за емиграција, трендот на нелегална економска емиграција од општина Гостивар е во пораст во последните години, главно заради компликуваните процедури за добивање на визи.

⁸⁴ Интервју со Ахмед Фетахи, 3 април 2006 година. Вистинското име е сменето на барање на соговорникот.

Запад. ЕУ е ветена земја за многу луѓе од Гостивар,“ вели Ахмед. Ова не е случај со луѓето од другите места во Македонија. Ахмед вели дека повеќето луѓе од Гостивар кои бараат виза се или млади или жени со мали деца кои се обидуваат да стигнат до своите сопрузи кои веќе живеат во ЕУ. Во пораст е исто така и организирањето на договорни бракови за добивање документи за легален престој или работна дозвола.⁸⁵

Графа 12: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Миграции

- hh) Има многу миграции во општината (село-град, Гостивар-Скопје). *(Ненад Мицковски)*
- ii) Меѓутоа најдоминантната миграција во Гостивар е економската миграција во Западна Европа и тоа најмногу се однесува на албанската популација.
- jj) Ниту Агенцијата за емиграција ниту Министерството за надворешни работи немаат точни податоци за бројот на емигранти од Македонија, а соодветно, и од Гостивар. Истото важи и за Министерството за внатрешни работи.
- kk) Според новата територијална поделба на земјата од 2004 година, граѓаните на новата општина Гостивар сочинуваат малку повеќе од 4% од вкупното население на Република Македонија, додека нивниот удел во вкупниот број на регистрирани емигранти од Македонија изнесува 15%. *(Завод за статистика, попис 2002 година).*
- ll) Според најновиот гласачки список, ажуриран и објавен во мај 2006 година, од Гостивар има 5,890 регистрирани емигранти (без оние кои немаат право на глас или кои уште не го стекнале тоа право). *(Министерство за правда)*
- mm) Според проценката на ЦИКП, бројот на емигранти од Гостивар се движи помеѓу 15,000 и 20,000.
- nn) Постои тренд на семејно собирање, жените и децата емигрираат во земјите каде што сопрузите, т.е. татковците, веќе пред тоа емигрирале.
- oo) Процесот на економска емиграција е во тек и бележи пораст заради економските тешкотии и лошите социјални услови.

⁸⁵ Види: „Alternative Brengosese e te Rinjve te Gostivarit“, Факти, 22 декември 2005 година

Гостивар смета на своите луѓе кои емигрирале во странство. Покрај секторот на градежништво кој беше објаснет погоре, емигрантите се од голема важност и за другите економски активности во Гостивар. Тие доаѓаат во одредени периоди. Градот живнува во летниот период и за време на новогодишните празници кога емигрантите ги посетуваат своите роднини и пријатели. Во тој период на улиците дефилираат Опели, Фолксвагени, Аудија, БМВ-а, Фордови, Крајслери и Алфа Ромеа со германски, швајцарски австриски или италијански таблички а сообраќајниот метеж може да се спореди само со тој во Скопје за време на шпицовите. Во останатите периоди од годината Гостивар личи на „град на духови“.⁸⁶ Кога доаѓаат гастербајтерите се потпишуваат најмногу договори, се продаваат најмногу продукти, се градат најмногу куќи и станови, кафулињата и рестораните прават најмногу профит, медицинските центри и приватните заболечари имаат најмногу пациенти, бензиските станици точат најмногу бензин и, се разбира, има најмногу свадби.

Многу емигранти се мажат или женат за време на својот краток престој во Гостивар. Се проценува дека во летото 2005 година се организирале околу 1000 свадби во трите општини Гостивар, Врапчиште и Маврово-Ростуше. Со оглед на тоа дека трошоците за една свадба можат да достигнат и до 20,000 евра, во Гостивар и соседните општини се потрошени околу 20 милиони евра само за свадби. Заради недостатокот од простор во рестораните многу свадби мораа да бидат одложени за 2006 година.⁸⁷ Просечниот број на гости е околу 500, а многу ресторани организираат повеќе од една свадба на ден. Златарниците, музичките

⁸⁶ Истражувачкиот тим на ЦИКП го посети Гостивар многу пати во текот на 2005 година и во првите три месеци на 2006 година, како за време на летото, така и во другите периоди од годината. Без да знае дека станува збор за истиот град, човек лесно може да се збуни и да помисли дека е во некое друго место.

⁸⁷ Види: „Летото во западниот дел на Македонија минува во знакот на домашните прослави“, Утрински Весник, 10 август 2005 година.

групи и продавниците за невестинска облека имаа добар профит во летото 2005 година.⁸⁸

Графа 13: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Парична помош и клучна улога на емигрантите

- pp) Општ заклучок е дека Гостивар успева да преживее благодарейќи на паричната помош (дознаки од странство) и парите што емигрантите ги трошат за време на својот престој во градот.
- qq) Повеќето од посетите се за време на летото, период во кој помеѓу другите работи има и огромни трошоци за свадби.
- rr) Официјалните податоци за дознаките од странство на државно и општинско ниво се недостаточни и спаѓаат во сфера на шпекулации.
- ss) Според проценка на ЦИКП, дознаките од странство во Гостивар варираат помеѓу 25 и 33 милиони евра годишно.
- tt) Не постои национална или општинска стратегија за привлекување и рационално распределување на дознаките од странство.

Парите кои ги префрлаат емигрантите во нивните родни градови или села или кои ги трошат или инвестираат за време на своите кратки престои се од пресудно значење за економија која е во период на пост-транзиција, како што е случајот со Македонија. Вредноста на дознаките од странство расте секаде во светот во последните неколку години. Во неколку емиграциски земји дознаките од странство во 2004 година, кои според процена на Меѓународниот монетарен фонд биле во вредност од 26 милијарди долари во целиот свет, во голем степен ги надминувале сумите на помошта за развој, а во некои случаи и сумата на директните странски инвестиции или приходите од извоз на стоки и услуги.⁸⁹ Македонија припаѓа на оваа група земји. Германското Министерство за надворешни работи проценува дека 70,000 македонски емигранти во

⁸⁸ Види: „По тригодишна „свадебна апстинеција“ Гостивар два месеци ечи од 600 свадби“, Дневник, 13 август 2005 година.

⁸⁹ Види: *Миграции, Дознаки од странство и Развој*, ISBN-92-64-013881 објавено од Организацијата за економска соработка и развој (OECD) 2005 година, стр. 9.

Германија испраќаат во Македонија околу 50 милиони долари годишно.⁹⁰ Заводот за статистика на Швајцарија има слични податоци. Податоците на Меѓународниот монетарен фонд покажуваат дека дознаките од странство во 2002 година изнесувале 15,2% од македонскиот бруто домашен производ што е 278 долари per capita.⁹¹

Табела 12: Дознаки од странство и директните странски инвестиции во Македонија (во милиони УСД)⁹²

Година	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Дознаки од странство	13	34	42.5	64.2	66.2	47.4	69.8	130.2	146.3	155.3
Директни странски инвестиции	11.2	30	127.7	32.4	175.1	440.6	77.7	94.2	155.8	97

Еден од проблемите при истражувањето на дознаките од странство е тешкотијата при одредувањето на нивната точна вредност, посебно ако се земе предвид дека голем дел од парите се испраќа по неформални канали кои не се регистрираат во централната банка или соодветното министерство.⁹³ Голем дел од парите се испраќаат или преку емигранти кои се враќаат дома или преку „курири“ како што се роднините, пријателите, приватните тур-оператори или возачите на автобуси. Ова се однесува и на Македонија каде што парите кои се испраќаат по неформални канали значително ги надминуваат парите кои се испраќаат со официјални трансфери. На пример, според некои податоци само 15%

⁹⁰ Види го германското Министерство за надворешни работи на интернет страницата: http://www.auswaertiges-amt.de/www/en/laenderinfos/laender/laender_ausgabe_html?type_id=14&land_id=110

⁹¹ Види: ММФ, Годишна книга за баланс на исплати (IMF, Balance of Payments Statistics Yearbook), 2003 година; Светска банка, индикатори за светскиот развој, 2003 година.

⁹² Извор: Национална банка на Македонија, види на интернет страницата: <http://www.nbrm.gov.mk/WBStorage/Files/bilten%204%202005%20devizno.PDF> и http://www.nbrm.gov.mk/WBStorage/Files/Tabela_1.pdf

⁹³ Види: Меѓународни дознаки од странство и развој: постоечки докази, политики и препораки од Интер-Американската банка за развој и Универзитетот во Серги-Понтоаз, јануари 2006 година (International Remittances and Development: Existing Evidence, Policies and Recommendations, by Inter-American Development Bank and Universite de Cergy-Pontoise)

од парите кои биле префрлени во Македонија биле префрлени преку банки, а останатиот дел преку роднини или пријатели.⁹⁴

Затоа и не сме во можност да дадеме прецизни бројки за сумите кои се префрлаат во општина Гостивар. Ако претпоставиме дека годишната сума што еден емигрант ја испраќа на своето семејство во Гостивар е 5,000 евра (што е доста реалистична процена), тоа би значело дека 15,000-20,000 емигранти од Гостивар испраќаат 75-100 милиони евра. Меѓутоа мора да се има предвид дека вкупниот број на емигранти вклучува и жени и деца. Тие често не работат и не заработуваат пари што значи дека горната бројка треба да се подели најмалку со три. Но дури и во овој случај стигнуваме до значителната сума од 25-33 милиони евра кои годишно се испраќаат во општина Гостивар.

Но овој тренд може да се промени. Побарувачката во градежниот сектор опаѓа во последните години. Проблемот е што новите куќи најчесто остануваат празни и ненаселени во текот на годината и лесно можат да бидат ограбени. Само во Гостивар има околу 1000 куќи кои се празни. Директорот на гостиварската Електродистрибуција се жали дека претпријатието има проблеми со следењето на потрошувачката на струја во домаќинствата.⁹⁵

Во минатото, неженетите мажи на возраст помеѓу 18 и 35 години беа главните гастербајтери од Гостивар, но во последните години ситуацијата се менува. Може да се забележи нагорна тенденција на „семејно собирање“ и соодветно селење на жените и децата во странство. Податоците говорат дека дознаките од странство опаѓаат со зголемувањето на бројот на жени емигранти. Сумите кои се испраќаат исто така се намалуваат заради умирањето на постарите, на пример кога

⁹⁴ „Финансискиот потенцијал на емигрантите и неговото вклучување во економијата на Република Македонија“, Сеадин Џафери, Скопје 2004 година

⁹⁵ Интервју со Бране Арсовски, директор на гостиварска Електродистрибуција, 10 март 2006 година

умираат родителите, синот кој работи во странство му испраќа многу помали суми на брата си.⁹⁶

Графа 14: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Опаѓање на наталитетот

- ш) Порастот на бројот на жители во Гостивар во 1995 година изнесувал 1934. Во 2000 година тој паднал до 948, а во 2004 година паднал до неверојатни 289. (*Завод за статистика*)
- шш) Бројот на ученици во основните училишта е во постојано опаѓање. (*ОУ Моша Пијаде, ОУ Петре Јовановски, ОУ Братство Единство, ОУ Злате Дамјановски*)
 - и) Бројот на ученици опаднал од 12719 во учебната година 1999/2000 на 11154 во учебната година 2005/2006. (*Подрачна единица на државниот инспекторат за образование*)
- шшш) Според самите жители, главните причини за ваквата тенденција се реструктурирањето на албанското семејство и пред сè - механичкиот одлив на населението.
- шшшш) Постојат многу лица кои се регистрирани како родени во странство, но со потекло од Гостивар.
 - и) Бројот на такви лица е во однос 2:1 спрема бројот на новородени во Гостивар. (*Завод за статистика*)

Има помалку деца кои се раѓаат и со тоа и помалку потенцијални емигранти. Керамидин Селими, директор на ОУ „Моша Пијаде“ од Гостивар вели дека во последните неколку години бројот на ученици во училиштата е намален најмалку за 100.⁹⁷ Според Емини Гулцеид, директор на ОУ „Петре Јовановски“, бројот на учениците во тоа основно училиште се намалува за скоро 100 секоја година.⁹⁸ Заради недоволниот број ученици основното училиште „Злате Дамјановски“ во село Вруток

⁹⁶ Интервју со Сеадин Џафери, заменик директор на Агенцијата за емиграција, 15 февруари 2006 година.

⁹⁷ Интервју со Керамидин Селими, 23 март 2006 година

⁹⁸ Интервју со Емини Гулцеид, 23 март 2006 година

мораше да организира заеднички часови за ученици од различни возрасти.⁹⁹

Всушност, наталитетот во општина Гостивар е во постојан пад. Во 2004 година беа родени само една третина од бројот на бебиња родени во 1994 година. Со оглед на подобрите услови за живот на емигрантите, не изненадува фактот што тие имаат повеќе деца од пријателите и роднините во Гостивар. На секое дете родено во Гостивар доаѓаат две деца родени во странство со барем еден родител кој потекнува од овој град.¹⁰⁰

Табела 14: Наталитет/морталитет во општина Гостивар во последната деценија¹⁰¹

Година	Живородени	Умрени	Природен пораст
1995	2516	727	1934
1996	2543	692	1851
1997	1526	498	1028
1998	1557	498	1034
1999	1333	537	796
2000	1464	516	948
2001	1376	556	820
2002	1423	611	812
2003	1390	552	838
2004	823	534	289

⁹⁹ Види: „Условите задоволуваат, бројот на ученици опаѓа“, Монитор 23 март 2006 година

¹⁰⁰ Во 2004 година Заводот за статистика на Република Македонија вовеле нова категорија - „со потекло од одредена општина во Македонија, но родени во странство“

¹⁰¹ Извор: Завод за статистика, годишна книга за 1996 година, стр. 42 и 50, годишна книга за 1997 година, стр. 42 и 50, извор: годишна книга за 1998 година, стр. 42, 43, 68, 70, 72, годишна книга за 1999 година, стр. 44, 45, 46, 68, 70, 72, годишна книга за 2000 година, стр. 44, 45, 46, 68, 70, 72, годишна книга за 2001 година, стр. 44, 45, 46, 68, 70, 72, годишна книга за 2002 година, стр. 44, 45, 46, 68, 70, 72, годишна книга за 2003 година, стр. 44, 45, 46, 68, 70, 72, годишна книга за 2004 година, стр. 44, 46, 68, 70, 72, годишна книга за 2005 година, Скопје, јануари 2006 година, стр. 78 и 80.

Табела 13: Вкупен број на ученици во основните училишта во општина Гостивар во последните години ¹⁰²

Учебна година	Број на ученици
1999-2000	12719
2000-2001	12870
2001-2002	12350
2002-2003	11937
2003-2004	11533
2004-2005	11137
2005-2006	11154

Постои ризик дека ако гастербајтерите од Гостивар не се стимулираат да инвестираат во поодржливи економски активности од изградбата на куќи и проста потрошувачка, постоечката социо-економска слика на општината може да стане уште помрачна. Веќе може да се забележат некои загрижувачки сигнали. Газменд, главен економист во градежната фирма „Тераплан“ вели дека гастербајтерите стануваат „поскржави“ и наместо да градат куќи тие купуваат станови.¹⁰³ Маријан Ѓурковиќ, кој има продавница за продажба на компјутери во центарот на Гостивар, се жали дека емигрантите кои го посетуваат Гостивар во лето трошат помалку пари од порано затоа што купуваат продукти на Запад.¹⁰⁴ Рамадан Кочи, наставник по музичко во ОУ „Гоце Делчев“ во Гостивар смета дека помалку гастербајтери ја посетуваат општина Гостивар отколку во изминатите години.¹⁰⁵ Рафет Јакупи, директор на општинско претпријатие ја забележува неодамнешната тенденција на преселување на цели семејства во странство.¹⁰⁶ Флорим Сали, менаџер на градежна фирма, вели дека емигрантите денес многу почесто ги земаат семејствата со себе без намера некогаш да се вратат во Гостивар.¹⁰⁷

¹⁰² Податоци добиени од Гоце Трајчевски, инспектор на гостиварскиот Државен инспекторат за образование

¹⁰³ Интервју со Газменд, главен економист во „Тераплан“, 17 август 2005 година

¹⁰⁴ Интервју со Маријан Ѓурковиќ, сопственик на продавница за компјутери и интернет кафе, 27 јуни 2005 година

¹⁰⁵ Интервју со Рамадан Кочи, наставник во ОУ „Гоце Делчев“, 12 август 2005 година

¹⁰⁶ Интервју со Рафет Јакупи, директор на „Гостивар“, 24 февруари 2006 година.

¹⁰⁷ Интервју со Флорим Сали, менаџер на „Флорида Сали“, 1 април 2005 година

Мислењето на Флорим го потврдува и Илијаз Амети, сопственик на компанија за трговија и производство на санитарни цевки.¹⁰⁸ Според Илијаз, во минатото се сметало за срамно да се оди на работа во странство и да се земат жената и децата таму. Адис Бајратари, менаџер на „Еуро-Бодени“, компанија за обработка на гранит, смета дека заради економската стагнација на земјите како Германија и Италија потрошувачката моќ и желбата на гастербајтерите да ги трошат своите пари во Гостивар е во постојано опаѓање.¹⁰⁹ Слични приказни беа раскажани од 90% од лицата кои ЦИКП ги интервјуираше за време на теренското истражување во општина Гостивар.

¹⁰⁸ Интервју со Илијаз Амети, сопственик на „Кораб Комерц“, 27 октомври 2005 година

¹⁰⁹ Интервју со Адис Бајратари, менаџер на „Еуро-Бодени“, 3 август 2005 година

4

Како да оживее економијата во Гостивар -создавање на „шампиони“ и претворање на недостатоците во предности

Со цел да се премине од економија која е условена од фактори во економија која е условена од инвестиции, државата мора да превземе бројни реформи. На пример, Македонија треба да ги поедностави административните процедури како што се лиценцирањето затоа што „тие се неподобни, непредвидливи и бавни. Трошоците за вработување и отпуштање на вработените се релативно високи. Функционирањето на судскиот систем е уште една слабост во овој контекст. Понатаму, ситната корупција се појавува како сериозен проблем, посебно на пониските нивоа на администрацијата. Процесот на добивање на дозволи и лиценци е полесен за оние кои имаат „добри врски“. Неефективноста на системот за регистрација на земјиште е уште една голема пречка за инвестициите.“¹¹⁰ Македонија треба да ги развие финансиските пазари, да привлече странски инвестиции, да увезе глобална технологија и знаење кои ќе ги интегрира во глобалната економија.

Што може Гостивар да стори за да ги зголеми директните странски инвестиции, да овозможи навлегување на нови технологии и знаења во локалните компании и да ги надгради постоечките кадри за да можат да произведуваат поквалитетни продукти? Која е најголемата предност на

¹¹⁰ 2005, Аналитички извештај за мислењето на Европската комисија за апликацијата на Македонија за членство во ЕУ, стр. 49

Гостивар која може да го овозможи тоа, со тоа што нуди капитал, нова технологија, знаење и поврзување со странските пазари?

Гастербајтерите!

Истражувањата покажуваат дека дознаките од странство влијаат врз локалниот економски развој, намалувањето на сиромаштијата, подигање на нивото на образованието и инвестициите.¹¹¹ Владите се надеваат дека дознаките од странство ќе потпомогнат за воспоставување на долгорочна врска помеѓу емигрантите и нивната родна земја што ќе биде проследено со трансфер на способностите и знаењата стекнати на странските поразвиени пазари.¹¹² За таа цел, националните креатори на политики користат разни опции за привлекување и соодветно користење на дознаките од странство. Повеќето од емигрантите кои работат во странство од Гостивар, *“gastarbeiter”* на германски јазик, се Албанци.¹¹³ Дознаките кои тие ги испраќаат се витални за преживувањето на нивните семејства. Меѓутоа, влијанието што тие го имаат врз економијата во Гостивар може да биде уште поголемо и посеопфатно од само праќање пари преку годината и трошење пари за време на одморите.

Досега дознаките помагале за подигнување на домашниот стандард и намалување на сиромаштијата, но тие исто така можат да бидат значаен извор за економскиот развој и идните инвестиции. Во моментот, поголемиот дел од дознаките од странство за Гостивар не придонесуваат за поодржлив социо-економски развој на општината. Главно тие се трошат за изградба на куќи и станови и таквите средства ретко имаат некое позначајно влијание врз локалната економија. Неколку производствени компании беа отворени од страна на емигрантите-

¹¹¹ Види: *Миграции, Дознаки од странство и Развој*, ISBN-92-64-013881 објавено од Организацијата за економска соработка и развој (OECD) 2005 година, стр. 286-298

¹¹² Ibid.

¹¹³ Според Заводот за статистика 2970 од вкупниот број емигранти од Гостивар се Албанци и само 89 се Македонци.

повратници кои ги искористија технолошките предности и знаењата што ги стекнале во земјите на Западна Европа. Тие вработија обучен кадар и ги искористија контактите кои ги воспоставиле на Запад и на тој начин ги поврзаа своите бизниси со странските пазари и станаа водечки производители во Македонија. Производителот на сокови „Гудалат“, производителот на млечни производи „Касеифичио Чезарина - Фејзи“ (Caseificio Cesarina - Fejzi), производителот на камини „Камин“, производителот на врати и прозорци „Дино Профили“, производителот на паркети „Музо Компани“ и производителот на дрвени подови „Еуро-Бодени“ се раководени од емигранти кои се вратиле дома и инвестирале во локалната економија. Нивните примери покажуваат дека емигрантите треба да придонесат за создавање на одржлив сектор на мали и средни претпријатија во општина Гостивар.

Како што покажуваат гореприведените примери, приватниот сектор е тој што ја има улогата да го води процесот на економски развој. Но еднакво важно е и владата да обезбеди рамки кои ќе им овозможат на компаниите да конкурираат на меѓународните пазари. Преку промени на јавните политики земјите се обидуваат да создадат најпродуктивна бизнис средина. Разните фази на економскиот развој бараат различни модификации на политиките и степен на учество на владата. На секое ниво од развој, владата ја има задачата да создаде услови за непречен развој на приватниот сектор.

5

Децентрализацијата и улогата на локалната власт - препораки

На кој начин можат локалните институции да помогнат за ревитализација на економијата? Општо земено, довербата во владата и нејзините институции е многу мала во Македонија, дури 52% од граѓаните немаат никаква доверба во владата.¹¹⁴ Процесот на децентрализација претставува концепт каде општинската администрација преку услугите кои ги пружа ја стекнува довербата на локалното население. Ова треба да донесе промена на тоа како властите и администрацијата порано беа гледани од страна на јавноста при што корупцијата се сметала за нормална работа.¹¹⁵ Децентрализацијата во Македонија им дава поголема власт на општествените групи, создава можности за граѓаните да ги изразат своите потреби, активно ги вклучува граѓаните во процесот на донесување на одлуки, нуди услуги кои ја вклучуваат целата популација. На крајот децентрализацијата резултира во услуги ориентирани кон клиентите.

Овој развој може лесно да се забележи во нашето истражување. По многу години запоставување од страна на националните креатори на политики и несоодветно управување од страна на општинските власти, општина Гостивар одеше по надолна линија. Локалната власт беше во

¹¹⁴ УНДП, Извештај рано предупредување, март 2006 година (Early warning report)

¹¹⁵ УНДП, Извештај рано предупредување, март 2006 година (Early warning report) - 90% од граѓаните веруваат дека има корупција и злоупотреба на државните/јавните фондови на Македонија.

големи долгови¹¹⁶, хигиената беше лоша, сообраќајот хаотичен, патиштата уништени, а градот преполн со нелегално изградени објекти.

Во пролетта 2005 година се одржаа локални избори во Македонија. За нов градоначалник на Гостивар беше избран Невзат Бејта од ДУИ. Градоначалникот беше соочен со остатоците од работата на своите претходници и предизвиците на процесот на децентрализација кој требаше да започне во јули истата година. Во последната година тој успеа да се справи со долгот и повторно да ги отвори општинските сметки, инвестираше 2 милиони евра во општински проекти, ги поправи патиштата, сообраќајот, хигиената и урбаното планирање на градот со отстранување на 856 објекти, од кои 735 нелегално изградени, а останатите изградени со „привремени дозволи.“¹¹⁷ Новиот градоначелник исто така ја подобри транспарентноста во работата на општинските власти со отворање на интернет страница на Гостивар каде се објавуваат сите документи, процедури, известувања и вести. Ваквиот приод на доближување на општината и услугите кои таа ги нуди до граѓаните се зацврсти со воведувањето на едношалтерски систем за регистрација на новите бизниси, систем каде што граѓаните можат да ги добијат на едно место сите потребни дозволи, формулари, потврди за сопствеништво итн., како и да ги платат потребните општински такси.¹¹⁸

Меѓутоа сите досегашни интервенции на градоначалникот и неговиот тим се со цел на воведување на ред и подобрување на инфраструктурата на општината. Малку од нив директно се однесуваат на подобрувањето на климата за економски развој. За да се стори тоа општината треба најпрво да има стратегија за локален економски развој која би се базирала на анализа на економските потенцијали и вистинските потреби на граѓаните.

¹¹⁶ Сметката беше блокирана и акумулираниот долг беше пресметан на околу 3 милиони евра, од кои 700 илјади евра беше долг кон една од најголемите градежни компании во Македонија, „Гранит“.

¹¹⁷ Види: „Предизборна 4-годишна програма е реализирана повеќе од 100% во текот на 1 година“, 10 април 2006 година на <http://www.gostivari.gov.mk/mac/index.asp?Url=News/news&Id=76>

¹¹⁸ Види: „Општина со едниот шалтер во Европа“, Време, 20 ноември 2005 година.

Графа 15: Шампионите на гостиварската економија

„Гудалат“ е еден од ретките примери на емигранти-повратници кои решиле да започнат сериозен бизнис во родниот град. Фабриката е сопственост на семејството Фетаи, таткото Миради и синот Фетаи. Во 1980-тите тие биле ко-сопственици и ко-менаџери на фабрика за сокови во Швајцарија под името „Гудалат“. Во 1998 година се отвара гостиварската филијала на „Гудалат“ и производството официјално започнува во 1999 година во нова и технолошки поразвиена фабрика изградена на периферијата на градот.¹ „Гудалат“ има 55 вработени и е еден од најголемите приватни работодавци во Гостивар. „Гудалат“ е единствената фабрика за обработка на овошје на Балканот која ги исполнува и BRS и HACCP стандардите за квалитет. Компанијата инвестира многу (5-10% од својот промет) во промотивни кампањи и реклама на своите производи.¹ Од 2004 година „Гудалат“ започна да ги вработува најдобрите студенти од Универзитетот на југо-источна Европа во Тетово.¹

Слична е приказната и на „Caseificio Cesarina“, која произведува различни сорти на кашкавал и сирење и други млечни производи. Нагип Фејзи од Гостивар се преселил во Италија и се вработил како обичен работник во фабриката за млечни производи „Caseificio Cesarina“ во близина на Рим.¹ Бргу напредувал од обичен работник до супервизор. Во меѓувреме фабриката започнала да има финансиски проблеми и Нагип превзел ризик со тоа што решил да инвестира свои пари во фабриката и го откупил менаџерскиот пакет. Сега фабриката во Италија има 9 вработени од кои тројца се од Гостивар.¹ Во 2001 година Нагип решил да инвестира и да отвори фабрика за млечни производи во своето родно село Беловиште во општина Гостивар. Иако компанијата е регистрирана под името „Caseificio Cesarina“, таа е многу попозната во Македонија под името „Фејзи“. Покрај фабриката за млечни производи во Беловиште, компанијата има и продавници, една во центарот на Гостивар и една во центарот на Скопје. Фабриката во Италија произведува само за пазарот во Италија, а фабриката во Беловиште само за македонскиот пазар. Но плановите за пробив на странските пазари веќе се подготвени и сопственикот само чека дозвола од Министерството за здравство за извоз на млечни производи кои се произведени во Македонија. Компанијата има намера наскоро да започне со изградба на нова и поусовршена фабрика во Гостивар која се очекува да ги подобри производните капацитети и да отвори нови работни места.¹

Со оглед на тоа дека капацитетите за анализа и планирање на општинската администрација се многу ограничени, не постои долгорочно

планирање кое би го потпомогнало развојот и би ги одредило приоритетите. Процесот на креирање политики на општинско ниво е во голема мерка затворен за граѓаните кои не се повикуваат на консултативни седници кога се решава за такви прашања како што е, на пример, буџетот.

Несоодветното планирање на развојот на општината може исто така да се забележи и при анализата на буџетот. Станува збор за линиски буџет (буџет по ставки). Но познато е дека програмскиот буџет е подобар за локалните влади кои се ориентирани кон подобрување на развојот затоа што ги базира трошоците исклучиво врз програми без оглед на објекти или организациски единици. Програмскиот буџет експлицитно ги проектира долгорочните програмски трошоци и процената на разните програмски алтернативи кои можат да бидат искористени за постигнување на долгорочните цели. Постоечкиот буџет на Гостивар вклучува само капитални инвестиции во општинската инфраструктура (сите 19 проекти на општината се планирани за подобрување на водоводниот систем, канализацијата и капацитетите на депониите). Ова го потврдува она што беше речено погоре дека општината ги одредува приоритетите само за инфраструктурата, а не и за економскиот развој.

Недостатокот на капацитет за самостојно одредување на општинските приоритети за економски развој и превземање на иницијатива во оваа област е поттикнато и од тоа што општината е корисник на донаторски проекти во соработка со централната власт (како што е проектот на УНДП „Посредување за вработување на млади високообразовани кадри“), но никогаш не се јавува како имплементирачки партнер или пак како лидер или иницијатор за она што може да ја подобри економската ситуација во општината.

Графа 16: Индикатори за состојбата во општина Гостивар

Недоволна примена на можностите кои произлегуваат од процесот на децентрализација

- yy) Пред 2005 година општината беше во големи долгови, хигиената беше на незадоволително ниско ниво, имаше големи сообраќајни метежи, патиштата беа уништени и нелегалното градежништво беше во полн расцвет.
- zz) По 2005 година, новиот градоначалник успеа да ја деблокира сметката на општината и да инвестира преку 2 милиони евра во општински проекти поправајќи ја состојбата со патиштата и сообраќајот, хигиената и урбаното планирање.
- aaa) Исто така, тој ја направи работата на општинската администрација потранспарентна и направи интернет страница каде што се објавуваат разни документи, изјави и вести.
- bbb) Меѓутоа сите досегашни напори се насочени кон воспоставување на јавен ред и подобрување на инфраструктурата, а не кон создавање на одржлив развој.
 - i) Не постои долгорочно планирање во правец на поттикнување на развојот.
 - ii) Сеуште не се одредени развојните приоритети.
 - iii) Општинскиот буџет има застарена структура, развојните компоненти имаат форма на капитални инвестиции, а не на долгорочни економски програми.
- ccc) Процесот на донесување на одлуки на општинско ниво е без пошироко и директно учество на граѓаните.
- ddd) Гостивар е корисник на странски донации кои се имплементираат преку проекти. Меѓутоа општината е вклучена во овие проект само како потчинета на централната власт, поретко како партнер, а скоро никогаш како иницијатор.

За општина Гостивар е многу важно да обезбеди средина која би го поттикнала економскиот развој во регионот. За да се направи тоа локалните власти треба да донесат решение за стратешките приоритети

на општината, да развијат план за економска надградба и да усвојат програми и мерки за да ги достигнат економските цели на општината. Општината треба, исто така, да не се ограничува во своите напори кон привлекување на директни странски инвестиции преку надворешни бизниси затоа што тоа отвора нови работни места и ја намалува невработеноста. Гостивар треба до максимум да го искористи потенцијалот на своите емигранти да донесат дома знаење, нова технологија и капитал и да ја унапреди својата економија од условена од фактори во условена од инвестиции. За да се постигнат овие цели, Центарот за истражување и креирање политики препорачува неколку иницијативи:

За создавање на попривлечен регион за нови и постоечки фирми

- Општината треба да користи *фискални иницијативи* преку користењето на *дискреционите локални такси*, посебно даноците на имот и воведувањето на поволни комунални такси за нови економски активности кои ќе произведуваат производи со *голема зададена вредност*.
- Треба да се развие земјиштето, на пример со примена на *land banking* (купување и подобрување на соседни парцели), консолидација на парцелите и подобрување на инфраструктурата со цел да се создадат големи површини погодни за инвестирање.
- Треба да се организира продажба или давање под закуп на најдобрите места преку маркетинг кај потенцијалните инвеститори.
- Ако се привлечат големи компании, тогаш на нив ќе им требаат соодветни места со добра комуникација. Во тој случај локалната и регионалната инфраструктура стануваат главни приоритети.

Зголемување на нивото на капацитетот/образованието на кадрите на општината и локалната власт

- Треба да се воведе анализа на јавните политики и единица за процена во рамките на локалната власт.
- Треба да се зголемат капацитетите на претставниците на општинската власт преку посебни тренинзи и обуки за локален економски развој. Овие тренинзи и обуки треба да се сметаат како дел од работата, а не како можност да се избегне истата.
- Треба да се развие сопствен систем на оценување на квалитетот на вработените земајќи ги предвид пред сè способностите и искуството, а не само дипломите.
- Треба да се поддржи иницијативата за подобрување на квалификациите на локалната работна рака, на пример со идентификација на областите каде што е потребен специјализиран тренинг за задоволување на потребите на пазарот на работна рака и да се промовираат образовни активности преку јавни и приватни партнерства.
- Слично, да се инвестира во маркетиншките способности на локалните бизнисмени.
- Треба да се поддржат граѓаните на Гостивар да добијат високо образование преку стипендии кои би биле финансирани од општината и приватни, иновативни компании (примерот на „Ренова“ од Тетово); транспорт на релација до универзитетите во Тетово и Скопје; вработување на најдобрите студенти во Гостивар (примерот на „Гудалат“)

Зголемување на општиот економски развој

- Треба да се создаде стратегија за локален економски развој која би била следена со реалистичен план на активности.
- Треба да се започне со користење на програмски буџет.
- Треба да се воспостави соработка со општина Тетово за промовирање на регионот и создавање на подобра клима за инвестирање.
- Треба да се спроведе кампања против неформалната економија.
- Треба да се превземе улогата на катализатор во партнерството за економски развој со тоа што ќе се соберат сите учесници заедно и ќе се мобилизираат локалните ресурси за подршка на економскиот развој. Стратегиите за локален економски развој не смеат да бидат применувани без блиска соработка со останатите учесници. Соработката помеѓу секторите значи учество на владиниот, приватниот и непрофитниот (невладиниот) сектор.
- Треба да се промовита *партнерство и соработка* помеѓу малите и средни претпријатија, како во рамките на еден сектор така и помеѓу разни сектори. Да се воведат кластеринг на регионално ниво.

Промоција, или „Рекламирање на општината“

- Треба да се промовираат шампионите како најдобри примери и влијание врз идните инвестиции од страна на емигрантите (користење на успехите на „Гудалат“ и „Фејзу“ при промовирањето на Гостивар како дестинација за инвестирање на емигрантите-повратници).
- Треба да се спроведе агресивна промотивна (маркетиншка и рекламна) кампања на Гостивар за промоција на локалните бизниси и привлекување на странски инвеститори. Употреба на печатен материјал (книги, брошури, водичи, проспекти) како

дополнителни средства на електронските средства (интернет страници и компакт дискови).

- Треба да се учествува на специјализирани саеми за недвижности, конференции за развој и инвестициони форуми со подготвени информации за локалната економска средина, инвентар на земјиштето и објектите кои се на располагање за инвеститори, карактеристики на локацијата (транспортни врски, инфраструктура) и информации за планските регулативи.
- Треба да се отворат канцеларии за претприемништво и давање информации каде што компаниите ќе можат да ги добијат потребните информации, лиценци и документи.

Локалните власти треба исто така да ги анализираат и околностите при кои ќе можат да:

- Го дадат општинскиот имот како *гаранција за заем* од страна на локалните претпријатија или новите претпријатија на гостиварските гостербајтери, и
- Бидат *гаранти за заем* во случаи кога се потребни правни гаранции на приватни компании.
- Отворат *општински гаранциски фондови* за малите и средни претпријатија и да ги искористат ресурсите на овие фондови за покривање на дел од кредитите. Готовинското плаќање од приватизацијата на општествениот имот може да послужи како извор на ресурси за овие гаранциски фондови.
- Развијат *бизнис паркови* или *бизнис инкубатори* со понуда на разни услуги кои би им помогнале на малите и средни претпријатија во нивниот развој. Бизнис инкубаторите овозможуваат заеднички ресурси и простории кои индивидуалните нови претпријатија тешко можат да ги изнајдат. Ваквите простории често се градат на општинско земјиште или се создаваат како резултат на реновација на одредени објекти.

Препораки за централната власт

- Да се воведи национална рамка за доживотно учење.
- Да се реформира насоченото образование како би излегло во пресрет на потребите на пазарот на работна рака.
- Да се работи да се смени идејата за Македонија како ризична земја за инвестиции и да се промовира како успешна дестинација за инвестиции.
- Да се промовира политика за привлекување и користење на дознаките од странство.
- Да се олесни процедурата за купување и продажба на државно земјиште на инвеститорите во рамките на општината.